

RAQAMLI TO'LOV TIZIMLARI RIVOJLANISHI VA IQTISODIY SAMARADORLIKKA ERISHISH YO'LLARI

Rasulov Dilshodbek Shuxratbek o'g'li

Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs talabasi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Ushbu tezisda raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiyotdagi o'rni, ularning rivojlanish bosqichlari, zamonaviy moliyaviy texnologiyalar bilan integratsiyasi hamda iqtisodiy samaradorlikka ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida raqamli to'lov tizimlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijasida raqamli to'lov infratuzilmasini kengaytirish, xavfsizlikni mustahkamlash va moliyaviy inklyuziyani oshirish iqtisodiy samaradorlikka erishishning asosiy omillari ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli to'lov tizimlari, fintech, elektron tijorat, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy inklyuziya, bank xizmatlari, innovatsiya, to'lov infratuzilmasi.

Annotation: This thesis analyzes the role of digital payment systems in the economy, their stages of development, integration with modern financial technologies, and their impact on economic efficiency. It also highlights the priority directions for developing digital payment systems in Uzbekistan, existing problems, and mechanisms for solving them. The study proves that expanding digital payment infrastructure, strengthening security, and increasing financial inclusion are key factors in achieving economic efficiency.

Key words: digital payment systems, fintech, e-commerce, economic efficiency, financial inclusion, banking services, innovation, payment infrastructure.

Аннотация: В данной работе научно анализируется роль цифровых платежных систем в экономике, этапы их развития, интеграция с

современными финансовыми технологиями и влияние на экономическую эффективность. Также освещены приоритетные направления развития цифровых платежных систем в Узбекистане, существующие проблемы и механизмы их решения. По результатам исследования обосновано, что расширение инфраструктуры цифровых платежей, усиление безопасности и повышение финансовой инклюзии являются основными факторами достижения экономической эффективности.

Ключевые слова: цифровые платежные системы, финтех, электронная коммерция, экономическая эффективность, финансовая инклюзия, банковские услуги, инновации, платежная инфраструктура.

Jahon iqtisodiyotida raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi natijasida moliyaviy xizmatlar ko'rsatish mexanizmlari tubdan yangilanmoqda. Xususan, raqamli to'lov tizimlari iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismiga aylanib, pul mablag'lari harakatini tezlashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushining ortishi davlat moliya tizimi shaffofligini ta'minlash, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish hamda soliq tushumlarini ko'paytirishga xizmat qiladi (World Bank, 2023).

Bugungi kunda mobil banking, QR-to'lovlar, elektron hamyonlar, internet-banking va tezkor to'lov tizimlari aholiga qulay va xavfsiz moliyaviy xizmatlarni taqdim etmoqda. Shu sababli rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiy siyosatida raqamli to'lov infratuzilmasini kengaytirish strategik yo'nalish sifatida qaralmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish, elektron to'lov xizmatlarini kengaytirish, "Humo", "Uzcard", "Click", "Payme", "Apelsin" kabi platformalarni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Natijada aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi sezilarli oshdi.

Tezisning maqsadi, raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini ilmiy tahlil qilish hamda ularni rivojlantirish orqali samaradorlikka erishish yo'llarini asoslashdan iborat.

Raqamli to'lov tizimi, bu elektron texnologiyalar orqali pul mablag'larini bir subyektdan ikkinchisiga uzatish, qabul qilish va qayta ishlashni ta'minlovchi mexanizmlar majmuasidir. Mazkur tizimlar banklar, to'lov tashkilotlari, mobil operatorlar, fintech kompaniyalar va davlat regulyatorlari ishtirokida faoliyat yuritadi. Iqtisodiy adabiyotlarda raqamli to'lov tizimlari quyidagi turlarga ajratiladi: **Bank kartalari asosidagi to'lovlar** (debit va kredit kartalar orqali amalga oshiriladi); **Mobil to'lovlar** (smartfon ilovalari yordamida bajariladi); **Elektron hamyonlar** (virtual hisoblar orqali ishlaydi); **QR-kodli to'lovlar** (tezkor va arzon tranzaksiyalarni ta'minlaydi); **Onlayn banking tizimlari** (internet orqali bank xizmatlarini ko'rsatadi); **Blokcheyn va kriptoaktiv asosidagi to'lovlar** (markazlashmagan texnologiyaga asoslanadi).

Raqamli to'lov tizimlarining asosiy afzalliklari quyidagilar: vaqt tejiladi, tranzaksiya xarajatlari kamayadi, inson omili qisqaradi, hisob-kitoblar aniqligi ortadi, iqtisodiy aylanma tezlashadi, nazorat va monitoring imkoniyatlari kengayadi. Shu bilan birga, kibertahdidlar, firibgarlik, texnik nosozliklar va raqamli savodxonlik darajasining pastligi kabi muammolar ham mavjud. Iqtisodiy samaradorlik deganda mavjud resurslardan maksimal natija olish tushuniladi. Raqamli to'lov tizimlari aynan shu maqsadga xizmat qiladi.

An'anaviy naqd pul muomalasida pulni saqlash, tashish, sanash, inkassatsiya qilish va himoyalash xarajatlari mavjud. Elektron to'lovlarda esa bu xarajatlar sezilarli darajada kamayadi. Tadqiqotlarga ko'ra, raqamli to'lovlar joriy etilishi biznes subyektlarining operatsion xarajatlarini 20–30 foizgacha kamaytirishi mumkin (IMF, 2022).

Naqd pulsiz hisob-kitoblarda mablag'lar real vaqt rejimida o'tkaziladi. Bu esa kapital aylanish tezligini oshiradi. Korxonalar pul oqimini samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Raqamli to'lovlar barcha tranzaksiyalarni elektron tarzda

qayd etadi. Natijada yashirin iqtisodiyot hajmi qisqaradi va davlat budjetiga tushumlar ortadi.

Aholining bank xizmatlaridan foydalana olmaydigan qatlami mobil ilovalar orqali moliyaviy tizimga jalb qilinadi. Bu esa kichik biznes va oilaviy tadbirkorlik rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Raqamli to'lovlarsiz elektron tijorat bozorini tasavvur etib bo'lmaydi. Onlayn savdo hajmining oshishi iqtisodiy faollikni kuchaytiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va eksport imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ko'plab davlatlar raqamli to'lov tizimlari orqali yuqori iqtisodiy natijalarga erishgan. Xitoyda "Alipay" va "WeChat Pay" platformalari millionlab foydalanuvchilarni qamrab olgan. Savdo, transport, kommunal xizmatlar va chakana bozorda QR-to'lovlar keng joriy etilgan. Natijada naqd pulga ehtiyoj keskin kamaygan. Hindistonda UPI (Unified Payments Interface) tizimi joriy etilib, banklararo tezkor to'lovlar ommalashdi. Bu tizim kichik tadbirkorlik va mikroto'lovlarni rivojlantirdi. Yevropada PSD2 direktivasi asosida ochiq banking tizimi shakllandi. Natijada banklar va fintech kompaniyalar o'rtasida raqobat kuchaydi, xizmat sifati oshdi. Mazkur tajribalar shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, normativ-huquqiy baza va innovatsion infratuzilma muvaffaqiyat omillaridir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotga o'tish doirasida moliyaviy sektorda keng islohotlar amalga oshirilmoqda. Markaziy bank tashabbusi bilan bank kartalari tizimi takomillashtirildi, mobil ilovalar soni ortdi, to'lov tashkilotlari faoliyati liberallashtirildi.

Bugungi kunda mamlakatda quyidagi asosiy tizimlar faoliyat yuritmoqda Uzcard, Humo, Click, Payme, Apelsin, Oson, Paynet. Ushbu platformalar orqali kommunal to'lovlar, soliqlar, kredit to'lovlari, onlayn xaridlar, P2P pul o'tkazmalari, davlat xizmatlari uchun to'lovlar amalga oshirilmoqda.

Raqamli to'lov xizmatlarining kengayishi bank bo'limlariga yuklamani kamaytirdi, aholiga qulaylik yaratdi hamda vaqt tejatishiga olib keldi. Biroq quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda, qishloq hududlarida internet sifati pastligi, keksalar orasida raqamli savodxonlik yetarli emasligi, ayrim savdo

nuqtalarida terminallar yetishmasligi, kiberxavfsizlik xatarlarining ortib borishi, raqobat muhitining ayrim segmentlarda cheklanganligi. Raqamli to'lov tizimlarini rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Hududlarda yuqori tezlikdagi internet tarmog'ini kengaytirish raqamli moliya xizmatlari rivojining asosiy shartidir. Har bir savdo nuqtasi, xizmat ko'rsatish markazi va bozor hududlarida POS-terminal, QR-kod va mobil to'lov imkoniyatlari bo'lishi zarur. Bu naqd pulga talabni kamaytiradi. Ikki bosqichli autentifikatsiya, biometrik identifikatsiya, sun'iy intellekt asosidagi antifrod tizimlari joriy etilishi zarur.

Aholi va tadbirkorlar uchun seminarlar, onlayn kurslar va media loyihalar tashkil etilishi kerak. Raqamli xizmatlardan foydalanish ko'nikmasi talab yuqori bo'lishiga olib keladi. Yangi to'lov yechimlari yaratadigan startaplarga grant, imtiyozli kredit va soliq yengilliklari berilishi lozim. Soliq, bojxona, kommunal va transport tizimlarini yagona to'lov platformasiga ulash samaradorlikni oshiradi. Bozorga yangi to'lov tashkilotlari kirishini soddalashtirish xizmat narxlarini pasaytiradi va innovatsiyani rag'batlantiradi.

Kelajakda raqamli to'lov tizimlari quyidagi yo'nalishlarda rivojlanadi: sun'iy intellekt asosidagi aqlli to'lovlar; biometrik to'lovlar; Markaziy bank raqamli valyutasi (CBDC); "Buy now, pay later" modellarining kengayishi; IoT qurilmalari orqali avtomatik to'lovlar; transchegaraviy tezkor to'lovlar. Bu tendensiyalar iqtisodiyotda operatsion samaradorlikni yanada oshiradi.

XULOSA

Raqamli to'lov tizimlari zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular moliyaviy operatsiyalarni tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va shaffoflikni oshirish orqali iqtisodiy samaradorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli to'lovlar naqd pul muomalasini qisqartirib, biznes subyektlari va aholi uchun qulaylik yaratadi, davlat budjetiga tushumlarni oshiradi hamda yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytiradi.

O'zbekistonda mazkur yo'nalishda muhim islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, infratuzilma, kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik va hududlararo tafovutlar kabi masalalar dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu sababli iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun to'lov infratuzilmasini kengaytirish, fintech innovatsiyalarni rag'batlantirish, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va raqobat muhitini kuchaytirish zarur. Raqamli to'lov tizimlarining izchil rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. To'lov tizimlari bo'yicha yillik hisobotlar. Toshkent, 2024.
2. World Bank. Digital Payments and Financial Inclusion Report. Washington, 2023.
3. IMF. Fintech and Economic Efficiency Review. Washington, 2022.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
5. Mishkin F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, 2021.
6. Allen F., Carletti E. FinTech, Payments and Economic Growth. Journal of Finance, 2022.
7. OECD. Digital Economy Outlook. Paris, 2023.

